

УДК 811.161.2'37.2

**СПЕЦИФІКА ТВОРЕННЯ ОНІМНОГО ПРОСТОРУ
ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ ДЛЯ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
(НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ-КАЗКИ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА
“НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ В ЛІСОВІЙ ШКОЛІ”)**

Тамара МАРЧЕНКО

*Чернівецька гімназія №5,
вул. Д. Загула, 8, Чернівці, Україна, 58001,
e-mail: tamaramarchenk@rambler.ru*

Об'єктом дослідження є онімні факти, засвідчені повістю-казкою В. Нестайка “Незвичайні пригоди в лісовій школі”. Систематизовано найменування персонажів із урахуванням варіантів і частотності їх використання, на основі чого вибудовано зоонімні гнізда. Проаналізовано структуру, моделі і змістове наповнення зоонімів. Розглянуто функції зоонімів – ідентифікації, індивідуалізації, розгортання сюжету.

Ключові слова: онімний простір, зоонімне гніздо, відапелятивний зоонім, функція ідентифікації, індивідуалізації, сюжетотворення.

Важлива роль у структурно-змістовій організації будь-якого художнього твору належить найменуванням як особливим знакам, які акумулюють у собі інформацію про персонажів. Особливе місце власні назви посідають у творах дитячої літератури, що обумовлено специфікою дитячого сприйняття. І якщо літературно-художня ономастика стала предметом докладного вивчення останніх років [1; 2; 3; 4; 5; 6; 10; 11], то дослідженню ономастикону дитячих творів присвячені окремі наукові праці [9; 12].

Об'єктом нашого дослідження стали онімні факти, засвідчені повістю-казкою Всеволода Нестайка “Незвичайні пригоди в лісовій школі”.

Класик української дитячої літератури Всеволод Нестайко вибудовує художньо-образну систему своїх творів з урахуванням вікових психологічних особливостей читацької аудиторії, зокрема мовленнєвих інтересів дітей молодшого шкільного віку. Найбільш актуальними з-поміж них виявляються потреба у словотворчості і загострений інтерес до власних назв.

У дитини сприймання слова передує його осмисленню. Виявляється це в загостреному інтересі до структури слова, до його звукової оболонки. Зі структури слова діти намагаються вивести інформацію про предмет, складниками слова мотивують його значення. Або ж нерідко творять власну форму слова, на їхню думку, більш вдалу для називання. Отож, працюючи з дитячою аудиторією, ми спостерегли, що дитина сприймає слово не як готовий знак, а як образ, який твориться і наповнюється змістом у реальному вимірі, і тому намагається розкласти

його на мотивовані, зрозумілі їй частини. Поступово цей процес перетворюється з процесу розуміння самого слова, його суті (внутрішньої форми, за О. Потебнею) на пізнання навколишнього світу за допомогою слова. Розширюючи обсяг інформації у процесі індивідуального розвитку, дитина вчиться узагальнювати, абстрагувати. Прагнення словотворчості залишається актуальним для всього періоду молодшого шкільного віку. Саме цю особливість враховують дитячі письменники, зокрема Всеволод Нестайко.

Ще однією особливістю мовленнєвого становлення дитини є інтерес до власних назв. Будь-яка назва сприймається в ранньому дитячому віці як назва одиничного предмета, тобто власна назва. За допомогою слова дитина виділяє суттєві ознаки певного предмета. Власне, тому ономастична насиченість тексту є стилістичною особливістю більшості творів дитячої літератури загалом і повісті-казки Всеволода Нестайка “Незвичайні пригоди в лісовій школі” зокрема.

Повість-казка В. Нестайка “Незвичайні пригоди в лісовій школі” розрахована на дітей молодшого шкільного віку, актуалізує потребу дітей в “очудненні” світу і пропонує читачам умовну казкову ситуацію, у якій події відбуваються в лісовій школі, персонажами казки є персоніфіковані мешканці лісу. Казковий світ твору має умовний характер. Автор створює узагальнену модель шкільного мікросоціуму, у якому діють різні психологічно достовірні типи учнів, їхніх батьків, учителів. Образи зооперсонажів позбавлені фантастичності, казковості. Вони радше є носіями певних соціальних ролей. Маючи оболонку тварини, вони набувають особистісних якостей, переймають поведінку людини. Поведінкові моделі зооперсонажів твору, спроектовані на реальне шкільне середовище, діти впізнають, аналізують і осмислюють. Отож, “лісова школа” казки стає своєрідною школою соціалізації для юних читачів.

Така умовність ситуації, коли персонажі фігурують у координатах “тварина – особистість”, зобов’язує автора до гнучкого підходу в доборі найменувань. За свідченням дітей, твір зацікавлює не тільки подіями, а й оригінальними іменами героїв. Всеволод Нестайко поймає усіх без винятку персонажів повісті: і головних, і другорядних, й епізодичних. У творі немає безіменних героїв. У доборі імен письменник не тільки виявляє вигадливість, а й демонструє певні принципи: мотивованість зооніма, системність і послідовність використання його варіантів. На думку О. Немировської, онімні фактори в художньому тексті мають винятково важливе значення для створення структурної монолітності літературного твору: “Текстова синтагматика, частотність вживань, конотативність, стійкість емоційно-оцінних асоціатів, усі компоненти ономастикону в художньому творі набувають своєї тональності, свого особливого настрою, свого “ономастичного саява” [7, с. 21].

Характерною ознакою онімії Всеволода Нестайка є прозорість і зрозумілість, чітка простежуваність, орієнтація на власне українські моделі найменувань. Послідовність уживань найменувань персонажів дає змогу вибудувати зоонімні гнізда із зазначенням усіх варіантів зоонімів і частотністю їх використання. Зокрема, зоонімні гнізда персонажів-учнів мають такий вигляд (найменування подаємо за принципом уведення їх автором у текст):

зайчик Кося Вухань (5) – Кося Вухань (38) – Кося (173) – зайченя Кося (1) – Вухань (13);

їжачок Колько Колючка (7) – Колько Колючка (37) – Колько (124) – їжачок Колько (1) – Колючка (8);

вовченя Вовчик Вовченко (3) – Вовчик Вовченко (30) – Вовчик (60) – Вовченко (21) – ледар і двійочник Вовчик Вовченко (1) – хуліган Вовчик (2) – розбишака і двійочник Вовчик (1);

лисенья Рудик Лисовенко (4) – Рудик Лисовенко (21) – Рудик (33) – Лисовенко (7) – ледар і двійочник Рудик Лисовенко (1);

ведмежа Михайлик Ведмеденко (3) – Михайлик Ведмеденко (13) – Михайлик (14) – відмінник Михайлик Ведмеденко (2) – відмінник Михайлик (1) – директорів родич Михайлик Ведмеденко (1) – племінник Михайлик Ведмеденко (1).

З погляду структури розглянуті зооніми представлені одночленими, двочленими, тричленими антропонімічними формулами: ім'я; прізвище; ім'я + прізвище; ідентифікатор + ім'я; ідентифікатор + ім'я + прізвище. Найбільшу кількість уживань спостерігаємо для варіантів зоонімів, представлених іменем персонажа, що є традиційним для найменування дитини. На другій позиції варіанти зоонімів, представлені іменем та прізвищем персонажа. Слід зазначити, що автор виявляє ощадливість у вживанні варіантів зоонімів, які містять так звані інформаційні ідентифікатори: зайчик Кося Вухань (5), зайченя Кося (1), їжачок Колько Колючка (7), їжачок Колько (1), вовченя Вовчик Вовченко (3), лисенья Рудик Лисовенко (4), ведмежа Михайлик Ведмеденко (3). Такі ідентифікатори у складі найменування виконують функцію введення персонажа в текст художнього твору, представлення героя і закріплення у свідомості читача уявлення про нього. Подальше його використання у складі імені стає недоцільним. Це зумовлено семантичною прозорістю зоонімів, утворених від апелятивів на позначення виду тварини. Цікаво, що апелятиви їжачок, зайчик, ведмежа, вовченя, лисенья взагалі не вживаються у тексті самостійно як варіанти зоонімів. У такий спосіб автор досягає послідовності реалізації механізму персоніфікації: діють не тварини, а особистості.

Цікавими з погляду словотворення і семантичного наповнення є найменування головних персонажів – Колько Колючка і Кося Вухань. Імена і прізвиська головних героїв В. Нестайко створив від апелятивів на основі схожості: їжачок – Колько Колючка; зайченя – Кося Вухань. Зрештою, на цьому автор наголошує в тексті твору: “– Клянусь вухами! – урочисто сказав Кося. – Клянусь голочками! – урочисто сказав Колько” [8, с. 282].

Онім Колько розглядаємо як відапелятивне утворення (Колько – колючий, колоти), в основі якого характеристика за зовнішнім виглядом. Але водночас особове ім'я Колько можна трактувати і як зменшено-пестливу форму імені Микола, утворену від гіпокористики Кольо: Кольо → Колько. Прозора відантропонімна зменшувально-пестлива форма, використана на позначення зооніма Колько, сама по собі має емоційне забарвлення, а в поєднанні з внутрішньохарактеристичними можливостями апелятива набуває особливого наповнення.

Цей же процес простежуємо і в найменуванні *Кося*. Це одна із пестливих форм імені Костянтин, однак його можна потрактувати і як відапелятивне утворення за зовнішньою ознакою: *Кося* від “косий”.

Прізвища головних героїв *Колючка* і *Вухань* походять від прізвищ, що є назвами за зовнішнім виглядом. Такий спосіб творення прізвищ характерний для української антропонімії. Адже в українській мові немає слів, спеціально створених для того, щоби бути прізвищами. Чимало з них – успадковані прізвища, в основу яких лягли назви на позначення особливостей зовнішності чи характеру, родинних стосунків, належності до певної професії тощо.

Добираючи ім'я та прізвище для своїх зооперсонажів, автор конструює найменування за принципом підсилення або доповнення складників оніма, тобто дублює відапелятивні компоненти: *Колько* + *Колючка*, *Кося* + *Вухань*.

Такий комплекс словотвірних і значенневих можливостей зоонімів *Колько Колючка* і *Кося Вухань* робить найменування цікавими формами словотвірної гри, при цьому семантично прозорими одиницями, фокусує на них увагу юних читачів.

Розглянуті зооніми відапелятивного походження мають великий внутрішньооцінний потенціал і за відсутності опису зовнішності героїв та їх особистісних характеристик виконують функцію індивідуалізації персонажів. Автор зумисне не описує зовнішній вигляд героїв і виявляє ощадливість в особистісних характеристиках, відкриваючи у такий спосіб широкий простір для реалізації асоціативних зв'язків. В асоціативному ланцюжку “найменування – зовнішність – поведінкова модель – тип особистості” таким собі пусковим механізмом стає семантично прозоре найменування персонажа.

Найменування другорядних персонажів *Вовчик Вовченко*, *Рудик Лисовенко*, *Михайлик Ведмеденко* побудовано за тими ж принципами, що й головних. Імена є гіпокористиками від одиниць реального іменника: *Вовчик* – Володимир, *Рудик* – Рудольф, *Михайлик* – Михайло. При цьому вони мають відапелятивне походження: *Вовчик* – вовк (на позначення виду тварини); *Рудик* – рудий (на позначення характерної ознаки лиса); *Михайлик* – Михайло (традиційне найменування ведмеда в народнопоетичній творчості). Прізвища *Лисовенко*, *Ведмеденко*, *Вовченко* (з характерним для української ономастики суфіксом -енко) побудовані за моделлю реальної антропонімії і вважаються такими, що утворені за родовою спорідненістю: *Лисовенко* – син Лиса, *Ведмеденко* – син Ведмеда, *Вовченко* – син Вовка.

Для найменування персонажів-учителів використовуються відантропоніміїні формули: *ім'я + ім'я по батькові*; *апелятив + ім'я + ім'я по батькові*. Прізвища вчителів відсутні, що цілком закономірно для форм звертання в шкільному середовищі. Для найменування директора лісової школи використано більше варіантів: *ім'я + ім'я по батькові*; *ім'я + ім'я по батькові + прізвище*; *прізвище*; *апелятив + ім'я + ім'я по батькові*; *апелятив + прізвище*; *апелятив + ім'я + ім'я по батькові + прізвище*; . Ці моделі побудовано за зразками традиційних антропоніміїних формул, уживаних у сфері офіційно-ділових стосунків.

Варіанти найменувань зооперсонажів-вчителів утворюють такі зоонімні гнізда:
учитель сольфеджіо Бегемот Гіпотамович (б) – Бегемот Гіпотамович (30);

учитель лісознавства Лисавета Патрикіївна (2) – Лисавета Патрикіївна (11); класний керівник Пантера Ягуарівна (3) – Пантера Ягуарівна (36) – Пантера (1); учитель лісісторії Мамонт Африканович (5) – Мамонт Африканович (9) – слон Мамонт Африканович (1);

учитель лісографії Жирафа Жирафіївна (3) – Жирафа Жирафіївна (10); учитель фізкультури Макак Макакович (4) – знаменитий спортсмен, колишній чемпіон лісів і джунглів серед мавп Макак Макакович (2) – Макак Макакович (20); директор Бурмило Михайлович (5) – Бурмило Михайлович (48) – директор Ведмідь (1) – Ведмідь (3) – Бурмило Михайлович Ведмідь (1).

Спостерігаємо, що автор надає перевагу традиційній для шкільного середовища пошанній формі звертання до вчителя “ім’я + ім’я по батькові”. Зазначені моделі найменувань нейтральні за своєю формою. Емоційно-експресивного забарвлення вони набувають завдяки змістовому наповненню – добору доонімних апелятивів (бегемот, пантера, мамонт, жирафа, макака), які виконують характеристичну функцію за зовнішніми ознаками і мотивують фахові якості й поведінкові моделі персонажів-учителів.

Імена по батькові зооперсонажів побудовано за правилами словотвору імен по батькові української літературної мови: імена по батькові жінок творяться за допомогою суфіксів -ївна(а) (*Ягуарівна*), -ївна(а) (*Патрикіївна*, *Жирафіївна*); суфікс -ович утворює чоловічі імена по батькові: *Гіпопотамович*, *Африканович*, *Макакович*, *Михайлович*.

На особливу увагу заслуговує онім *Лисавета*: він створений за моделлю антропоніма Єлизавета і водночас має відапелятивне пояснення – від “лис, лисиця”. Ім’я по батькові цієї героїні – *Патрикіївна* запозичене з російських народних казок (Патрикеевна).

Зоонім *Бурмило* є традиційним для української міфології, окрім того, виразною є його подібність до українських чоловічих імен на -ло: Кирило, Данило тощо.

Так звані родинні зоонімні гнізда персонажів-учнів представлені такими варіантами найменувань:

Косятин Косятинович Вухань, співробітник Науково-дослідного інституту капустини; мама Вухань (батьки Косі Вуханя);

Коляй Коляйович Колючка, завідувач відділу критики “Лісової газети” – Коляй Коляйович Колючка; мама Колючка (батьки Колька Колючки);

Білобіл Білобілович Вивірчук (батько Вірочки Вивірчук);

Козел Козлович Бебешко (завів сім’ю в іншому лісі); Козуля Бебешко, солістка лісової опери та балету, заслужена артистка; бабуся Бебешко (родина Зіни Бебешко);

інженер Борис Борисович Сук – Борис Борисович Сук (батько Борі Сука);

Рудана Микитівна Лисовенко, товаровознавець магазину “Птахи-яйця”; старша Рудикова сестра, молоденька лисичка Ліза – студентка лісового технікуму легкої промисловості Ліза Лисовенко (родина Рудика Лисовенка);

Вовк Вовкович (батько Вовченка);

бабуся Мняу (бабуся Раїски Мняу);

Хавронія Вепрійвна, домогосподарка – мама Кабанюк – Хавронія Вепрійвна; дідусь Вепрій Кнурович Кабанюк, старший копач – дідусь Кабанюк – Вепрій Кнурович; тато Кабанюк (родина Хрюші Кабанюк).

Ієрархічна система родинних стосунків стає зрозумілою читачам завдяки послідовному використанню в тексті антропонімійних формул, змістове наповнення яких мотивоване родинною співвіднесеністю. Окрім того, так звані родинні зооніми виконують інформаційну функцію, тобто переважно інформують про склад сім'ї і соціальний статус батьків.

Стилістичною особливістю повісті-казки Всеволода Нестайка “Незвичайні пригоди в лісовій школі” є ономастична насиченість тексту. Власні назви як знаки одиничних предметів привертають увагу юних читачів і при високій частотності вживань стають упізнаваними одиницями – маркерами, виконуючи в такий спосіб функцію розгортання сюжету.

Послідовність і частотність уживань варіантів зоонімів має системний характер, що дає змогу вибудувувати зоонімні гнізда. Аналіз зафіксованих варіантів найменувань дає підстави стверджувати, що онімний простір у межах повісті-казки Всеволода Нестайка “Незвичайні пригоди в лісовій школі” формується як частина інформаційного поля тексту, у якому оніми акумулюють у собі інформацію про героїв твору. За допомогою зооніми діти мають можливість ідентифікувати об'єкт художнього зображення з об'єктом реального світу, задіявши при цьому механізм асоціативних зв'язків.

Структура зоонімів, моделі і їх змістове наповнення мають послідовне і мотивоване вживання. Основу ономастичного простору казки-повісті “Незвичайні пригоди в лісовій школі” становлять найменування, що мають відапелятивне походження, де апелятив – це назва відповідного виду тварини. При цьому використовуються моделі найменувань, традиційні для українського антропонімікону. Зооніми відапелятивного походження мають великий внутрішньохарактеристичний потенціал і виконують функцію індивідуалізації персонажів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Белей Л. О.* Українська літературно-художня антропонімія як засіб характеристики персонажів / Л. О. Белей // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 7. – С. 31–35.
2. *Белей Л. О.* Літературно-художня антропонімія як мовностилістичний засіб розкриття характерів персонажів / Л. О. Белей // Українська мова і література в школі – 1995. – № 7. – С. 36–39.
3. *Белей Л. О.* Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії / Любомир Белей. – Ужгород : ІНВАЗОР, 2002. – 175 с.
4. *Васильєва Н. В.* Собственное имя в мире текста. Изд. 2-е, испр. / Н.В. Васильева. – М. : Книжный дом “Либроком”, 2009. – 224 с.

5. *Калинкін В. М.* Несколько замечаний к теории онимного пространства литературного произведения / В.М. Калинкін // Наукові записки. – Вип. 37. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2001. – С. 167–170.
6. *Карпенко Ю. О.* Власні назви в художній літературі / Ю. О. Карпенко // Наукові записки. – Вип. 37. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2001. – С.170–172.
7. *Немировська О. Ф.* Українська літературна ономастика: взаємозв'язки і паралелі поезики / О. Ф. Немировська, Т. В. Немировська // Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія і взаємозв'язки : зб. наук. праць. – К. : НМК ВО, 1992. – С. 18–25.
8. *Нестайко В. З.* Незвичайні пригоди в лісовій школі / Всеволод Нестайко// Вибрані твори : у 2-х т. – К. : Веселка, 1990. – Т. 2. – С. 279–374.
9. *Русанівський В. М.* Мова літератури для дітей / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 2006. – № 5.– С. 3–14.
10. *Сюсько М. І.* Апелятивна лексика як база творення зоонімів / М.І. Сюсько // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови : тези доп. – Ужгород, 1978. – С. 187–188.
11. *Шебештян Я. М.* Виразальні можливості літературно-художньої зоонімії / Ярослава Шебештян // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Філологія. – 2005. – № 12. – С. 71–73.
12. *Шебештян Я. М.* Літературно-художні зооніми як засіб творення об'єктно-вікової характеристики денотатів-персонажів / Я. М. Шебештян // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць. – Вип. 3. – Ужгород, 2000. – С. 239–244.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2011

Прийнята до друку 30.11.2011

**ABOUT SOME PECULIARITIES OF CREATION SPECIAL SPACE FOR THE USAGE OF PROPER NAMES IN FAIRY-TALES FOR PRIMARY SCHOOL PUPILS, BASED ON THE MATERIAL OF A NOVEL “NEZVYCHAYNI PRYHODY U LISOVYIY SHKOLI” (“THE ADVENTURES IN A FOREST SCHOOL”)
BY V. NESTAİKO**

Tamara MARCHENKO

*Chernivtsi Gymnasia №5,
8, D.Zagul Street, Chernivtsi, Ukraine, 58001,
e-mail: tamaramarchenk@rambler.ru*

The paper describes onyms that are used in a novella and fairy tale by V. Nestaiko “Nezvychayni pryhody u lisoviy shkoli” (“The adventures in a forest school”). The names of characters have been classified taking into account variants and frequencies of their usage, and as a result zoonym word families have been made. The structure, models and contents of zoonyms have been analysed. Their functions: identifying, individualizing and that of developing plot were studied.

Key words: onym space, zoonym word family, appellative zoonym, identifying function, individualizing function, developing plot function.

СПЕЦИФИКА СОЗДАНИЯ ОНИМНОГО ПРОСТРАНСТВА ЛИТЕРАТУРНОЙ СКАЗКИ ДЛЯ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ-СКАЗКИ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКО “НЕОБЫКНОВЕННЫЕ ПРИКЛЮЧЕНИЯ В ЛЕСНОЙ ШКОЛЕ”)

Тамара МАРЧЕНКО

*Черновицкая гимназия №5,
ул. Д. Загула, 8, Черновцы, Украина, 58001,
e-mail: tamaramarchenk@rambler.ru*

Объектом исследования являются онимные факты, представленные в повести-сказке Всеволода Нестайко “Необыкновенные приключения в лесной школе”. Систематизированы наименования персонажей с учетом вариантов и частотности их использования, на основе чего построены зоонимные гнезда. Проанализована структура, модели и смысловое наполнение зоонимов. Рассмотрены функции зоонимов в тексте – идентификации, индивидуализации, разворачивания сюжета.

Ключевые слова: онимное пространство, зоонимное гнездо, отаппелятивный зооним, функция идентификации, индивидуализации, разворачивания сюжета.